

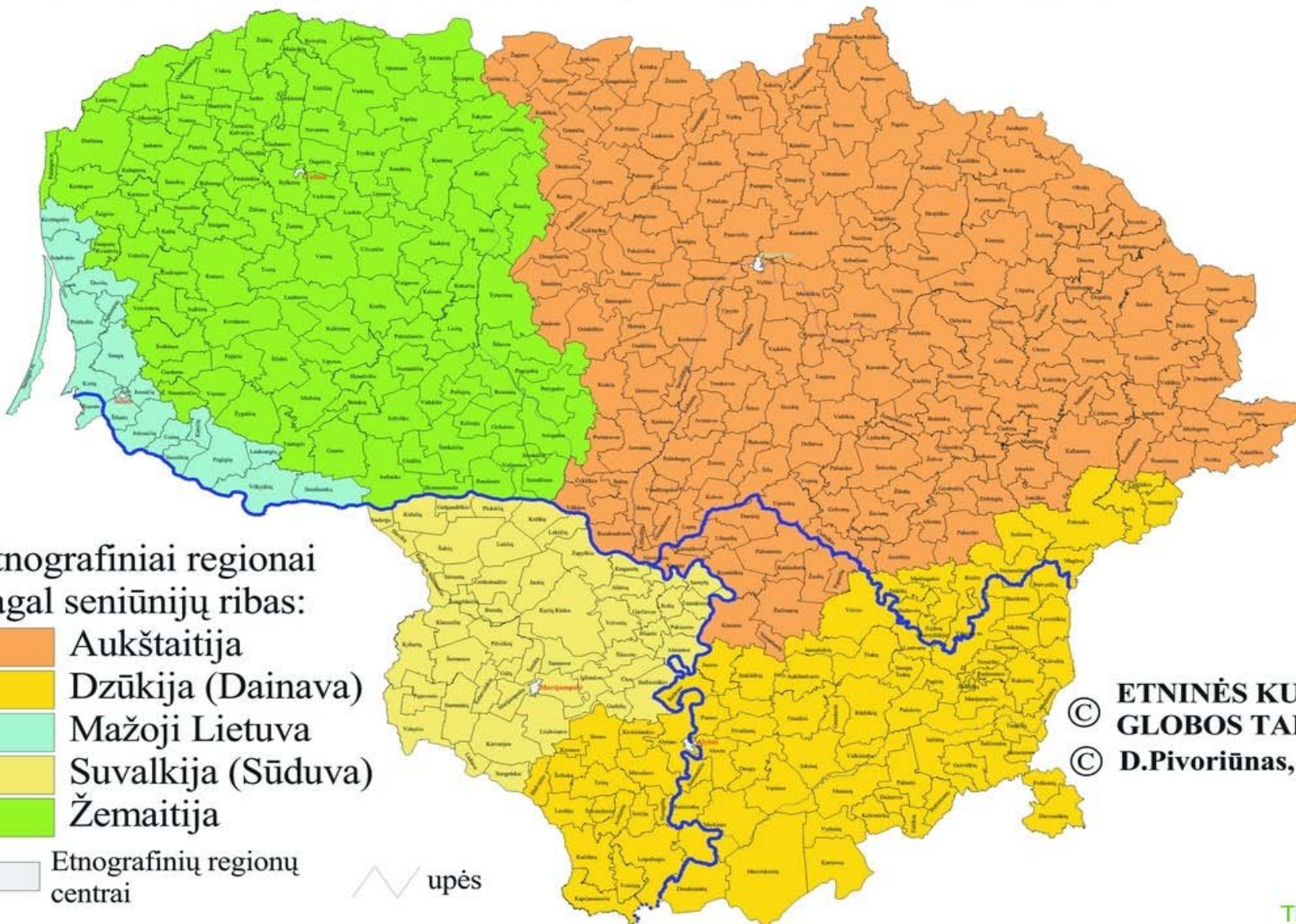
Ar Lietuva jau vaikšto po tarmių griuvėsius?

prof. dr. Danguolė Mikulėnienė

Vilnius

2013 03 08

LIETUVOS ETNOGRAFINIAI REGIONAI

žemaičiai
aukštaičiai

vakary
šiaurės
pietų
vakary
rytų
pietų

- vakary
- šiaurės
- pietų
- vakary
- rytų
- pietų

- kretingiškiei
- telšiskiai
- varniškiai
- raseiniškiai
- šauliškiei
- kauniškiai
- Klaipėdos krašto
- panevežiškiei
- švintiškiai
- anykšėnai
- kupiškėnai
- uteniškiai
- vilniškiai

visuotinio kirčio atitraukimo pto pietinė riba
LATVIJA
sąlyginio kirčio atitraukimo pto pietinė riba

RUSIJA

LENKIJA

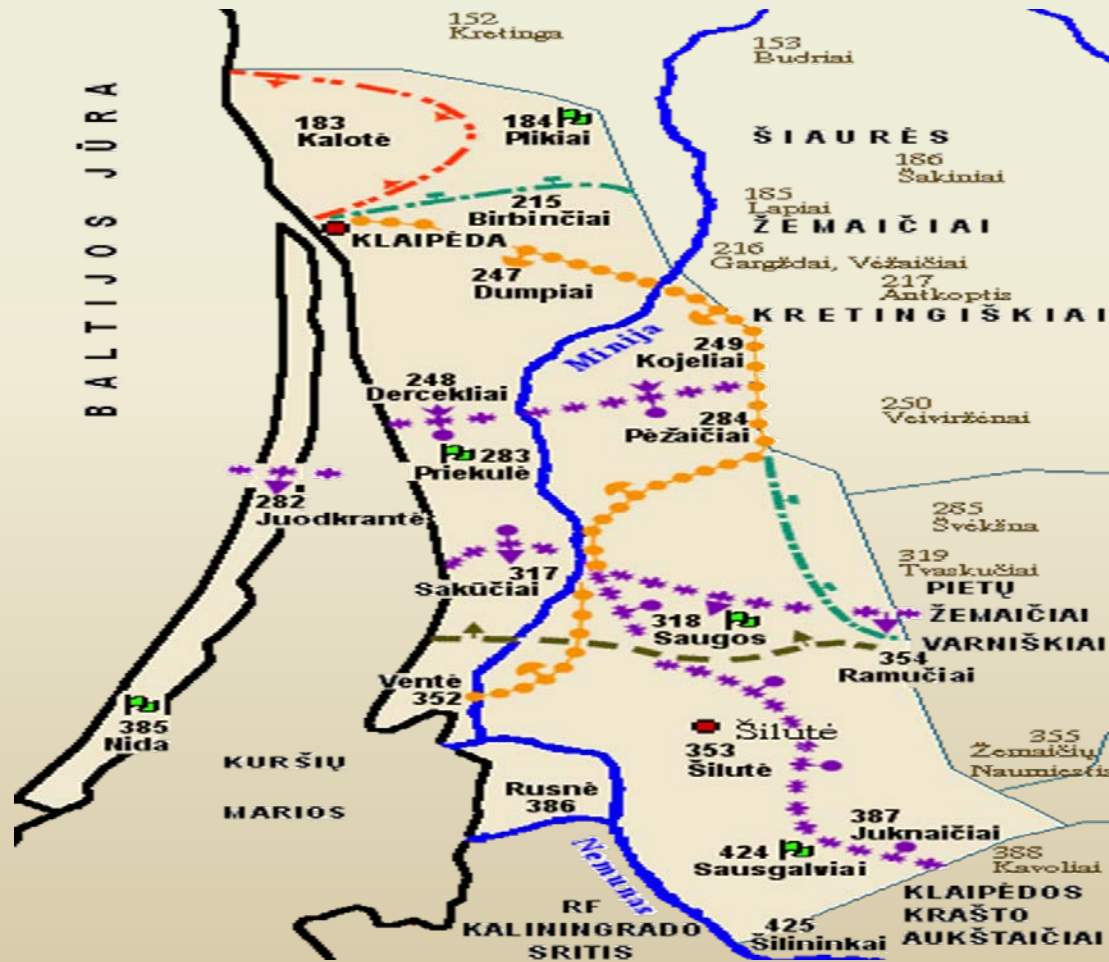
BALTARUSIJA

Skuodas Mažeikiai N. Akmenė Joniškis Biržai
 Kretinga Plungė Telšiai Pasvalys Rokiškis
 Klaipėda Varniai Šiauliai Pakruojis Kupiškis Zarasai
 Šilutė Šilalė Radviliškis Panevėžys Anykščiai Utena
 Raseiniai Kelmė Kėdainiai Jonava Ukmergė Molėtai Ignalina
 Tauragė Jurbarkas Kaunas Širvintos Švenčionys
 Šakiai Kaišiadorys Trakai Vilnius
 Marijampolė Alytus Šalčininkai
 Lazdijai Varėna

Mažoji Lietuva F. Kuršaičio žemėlapyje (1876)

Lietuvoje išlikusi Mažosios Lietuvos dalis

Lietuviniukų buitis ir papročiai

Niedlener Krajabieter (Krähenbeißer)

Krajabieters (Krähenbeißers) Heimkehr

Krajabieter (Krähenbeißer) Durch einen Biß in die Schädeldecke wird die Krähe sofort getötet

Der Krajabieter (Krähenbeißer) pflückt die Lockkrähen an

ZIETELOS ŠNEKTOS TEKSTAI

I DALIS

ZIETELOS ŠNEKTOS TEKSTAI

II DALIS

Zietelos šnektos tekstai. D. 1. Sud. A. Vidugiris, D. Mikulėnienė.
Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 254-256

pas_jú^os | tɔi_b'í'égá m'ərgùč'o.s⁴⁸⁸ paz_mùs | žmó·n'ė.s αī.t
mú·sump | bərnαī. ir_davá.i ū·tari.t | po.tō·m mùm'i prív'irė.
ìto. | é·st'i dā·v'ė. | m'æ·s lašin'ū· savū· turė·jo.m | n'æ·š'ė.m m'ė·
sa· | jí·m'i dā·v'ė.m | m'æ·s v'æ·žam | sã·ko. |v'ėžimù | múm ir_
lašin'ū· savū· ir_v'ísa | vòt_kap |

KAIP VARNAS VALGĖ

l'ietùv'ísk'is maskō·l'is | já.unas dá.r ā·nas | jaun'æ·sn'is iz_man'è
ā·nas | nū·ir t'ep_ā·nas vā.rna· lždāužė. | rā·do_g'i t'ėn. ras'ijo. |
[Rasijoj, t. y. Rusijoje] | po_maskvā.i [Maskvai, t. y. prie Mask-
vos] αn_stá.ncō.s⁴⁸⁹ sto.v'ė·jo.m | ir_āt'n'ėš'ė. vā.rna· | ir_aš_sã-
kãū. | nū pan'ėš'ė·k má.n | bo_t'ėn. v'ísa b'ít pal'ė·koi⁴⁹⁰ ná.idāu-
g'á.us'a | sakãū. | má.n pam'es'í vā.rna· | sã·ko. |g'eroī. |pam'esù |
ā·nas jā·v'irė. v'irė. | o_t'ėn. kùxn'ė. | nū káz_g'i kat'ilùk'e⁴⁹²
tam'è | kàb dūs s'í'l'.t'o.⁴⁹³ | vānd^{uō} izb'í'égá ir_anà gùl'i sãusà
gri·nà | kat'l'è⁴⁹⁴ tɔi_anà mòža išùstu. t'ėn. | o_č'à vānduō iz-
b'í'égá | koi_ísk'ip'ija⁴⁹⁵ | sàš'ila⁴⁹⁶ | ir_ā·nas príp'ila v'ė·l' šá.lto.
vā.nd'in'o. ir_v'ė·l' v'ísa t'ėn. αη_kùxn'ė.s jė·m'ė. | n'í' | n'e_á.l-
kanas | al'è n'æ·ko. ā·nas ir_nam'í' | koi_b'ít mòža j'ėd'ie (var-
nas) | γal'è⁴⁹⁷ á.lkanas | dú·no.s⁴⁹⁸ g'i dav'in'ė·j ir_sùpa⁴⁹⁹ dav'i-

⁴⁸⁸ mergučia sf. (2) *mergina* (ZtŽ 392).

⁴⁸⁹ Čia *stotyje*. Plg. *stánca*, rt. *stância* (sl.) sf. (1) *stotis* (ZtŽ 619).

⁴⁹⁰ *palėkas* (sl.) sm. (2) *lenkas* (ZtŽ 450–451).

⁴⁹¹ *kùchnė, kùknė* (sl.) sf. (2) *virtuvė* (ZtŽ 322, 324).

⁴⁹² Atitrauktas kirtis. Plg. *katilukas* sm. dem. (2) *katiliukas* (ZtŽ 278).

⁴⁹³ *šiltis* sm. (2) *ugnis* (ZtŽ 662–663).

⁴⁹⁴ *kãtlas* (sl.) sm. (4) *katilas* (ZtŽ 279).

⁴⁹⁵ *izkipyti, -ija, -ijo* (hibr.) intr. *užvirtti* (ZtŽ 293).

⁴⁹⁶ Kirčiuotas priešdėlis. Plg. *sašilti, sašyla (sàšila), -o* intr. *sušilti* (ZtŽ 662).

⁴⁹⁷ Dėl pridėtinio *h* (žr. 176 išnašą).

⁴⁹⁸ Čia *duonos*. Suvienbalsėjęs šaknies diftongoidas *uo*.

⁴⁹⁹ *sùpas* (sl.) sm. (2) *sriuba* (ZtŽ 642).

n'ė·j | tɔi_n'et'ėp_g'i á.lkanas | kad_jãu_γã·ladas⁵⁰⁰ | ir_sto-
v'ė·jo.m_g'i αn_stá.ncō.s | xò.t' n'et'ėb (sotūs) | nu_ir_ít'eb m'æ·s
sa_jú_ jãu kab_l'í·tuv'ėi. | dāug'ès n'eb'ít t'ėn. l'í·tuv'ū· | nu_pa-
m'esù pam'esù | ir_až_n'æ·kur tɔi_buvãū. kuī. | α_r_ãš kuī.
karaū·l'ijãū⁵⁰¹ | ā·nas tã·vā.rna· šùt'ino. šùt'ino. ir_n'eišùt'ino.
g'eroī. | anà mòže ir_dru·tà | čər.tas jā·žino. | αl'ā·nas kap_
kat'iluk'è [...] | kad_jãū. kat'l'è d'íd'el'αm šùt'æ.⁵⁰² | tɔi_mòža
anà išùstu. | ir_krū·pa_ā·nas_jãu má.n pãm'et'ė. tō·s vā.rno.s |
atajãū. | āš ir_ā·nas sã·ko. | nu_pãm'et'eu g'i_tã.u vā.rno.s |
pad'ė·j po_ítu bo_rã·zum⁵⁰³ m'æ·s t'í·m'í.gō·jo.m⁵⁰⁴ | t'í·po
[...] to.k'ó·sa | ko·k'í kap_vagōnɔi | b'ít'i mú·su. po.m'ėš'č'ėn'ijo.s
vagōnu·sa | dastó·jãu | o_anà až_m'ė·l'i.na tō·j vā.rna | ju·dã⁵⁰⁵ |
nu_v'edōma | kab_ju·dã v'ísa l'í·gu | tɔi_t'ep_ju·dã | aš_paz-
d'ė·jãu | o_iz_mú·su. v'es'ė·s b'ít tòže t'ėn. rã·zo.m | tɔi_tsãi.k
kab_izv'í·do. | tɔi_až_jí·trã.uk'ė. (vemti) | kap_t'ik_spam'intó·j
vā.rna· | tã_íta·vō·i | kat_saturė·tu. | sakãū. n'è n'è n'è | ā·nas
kab_buvo. αn_mã·r'u. tū· | ir_dv'ijō·m'í rαñ.ko.m'í jė·m'ė. iz_
tō·s vā.rno.s | o_anà_g'i n'edav'ír'æ. dru·tà | ir_kriūm.ta_ãž [...] |
o_tsãi.k itsaik | kad_íšv'í·do. | tɔi_až_v'ė·m'ė. | ir_sajė·d'ė.
sa_prã.udri⁵⁰⁶ | n'euž'èl'í⁵⁰⁷ n'æ·kur j'ė·d'ė. | mòža ā·nas já.unas
j'ėd'ė_t'en mòža | αl_anà dru·tà | kab_anà g'eroī. inv'irtã⁵⁰⁸ |

⁵⁰⁰ Plg. *gãladas* (sl.) sm. (3^b) *badas* (ZtŽ 192). Dėl *h* vietoj priebalsio *g* tarimo (žr. 23 išnašą).

⁵⁰¹ *karaūlyti, -ija, -ijo* (sl.) tr., intr. *saugoti, budėti* (ZtŽ 269 nurodytas tik *karaūlyti, -ija, -ijo*).

⁵⁰² Apie apibendrintą dalyvio vartoseną (žr. 287 išnašą).

⁵⁰³ *rãzum* (sl.) adv. *kartu, drauge* (ZtŽ 539 nenurodytas).

⁵⁰⁴ Suvienbalsėjęs šaknies diftongoidas *ie*.

⁵⁰⁵ Čia *juoda*.

⁵⁰⁶ Čia *iš teisybės*.

⁵⁰⁷ *neužėli* (sl., rt.) prt. *nejaugi* (ZtŽ 434).

⁵⁰⁸ Čia *išvirta*.

Zietelos lietuvių gyvenimas E. Volterio nuotraukose

Kalbinis peizažas: Zietelos kapinėse (1)

Kalbinis peizažas: Zietelos kapinėse (2)

Zietelos (Zasečių k.) lietuvių gyvenimas A. Vidugirio nuotraukose

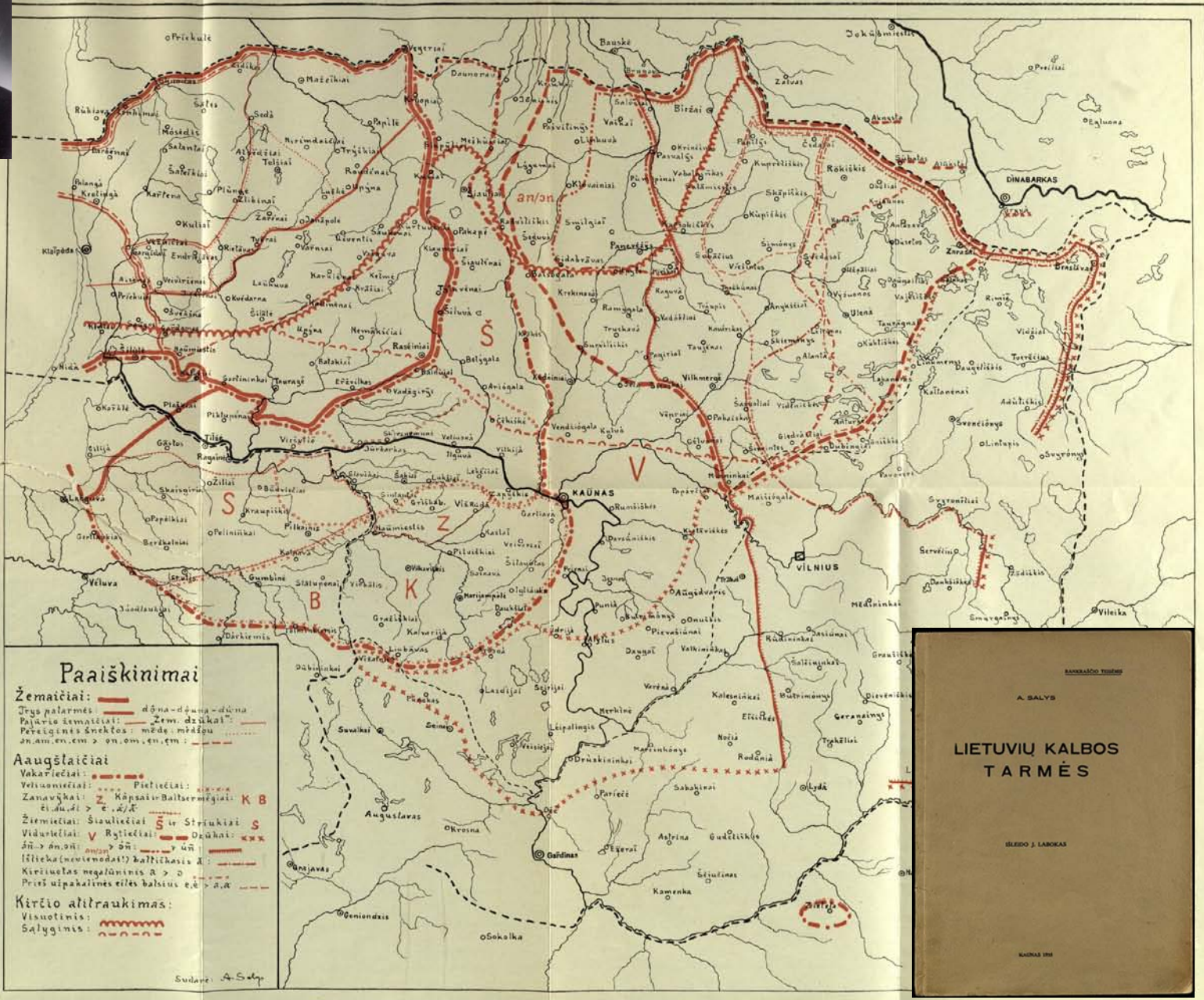
Pakitusi gimtosios tarmės situacija

Statiškasis gimtosios tarmės vaizdas:

- nykstanti tarmė,
- geriausiai tarmiškai kalba senimas, o jis išmiršta,
- tarmė suvokiama kaip uždara sistema,
- tarmės ir bendrinės kalbos santykis,
- neigiamai vertinama dvikalbystė

Dinamiškasis gimtosios tarmės vaizdas:

- kintanti tarmė,
- žmogus gali kalbėti keliais kodais,
- vertingi visi tarmės pateikėjai,
- tarmė suvokiama kaip atvira sistema,
- pusiau tarminės ir netarminės kalbos samprata,
- dvikalbystė kaip reiškinys.

Paaiškinimai

Žemaičiai: ——— d šna-d šana-d šna
 Tiesų palarmės: ——— d šna-d šana-d šna
 Pajūrio žemaičiai: ——— žrm. dzūkalė
 Pėvelgines šneklos: mės: mēlāgū
 an.am.en.cm > on.om.en.cm > ———

Aukštaitėiai
 Vakariečiai: ———
 Pietiečiai: ———
 Zanavykai: Z. Kapsai + Baltšermėčiai: K B
 ei. ai. di > e. ai. r
 Žiemiečiai: Šiauriečiai Š ir Striukai S
 Viduriečiai: V Rytiečiai: ———
 Dūkai: ———
 šn > an, on, am, ap > šn > šn > 4n
 Ištėka (nevienuodai) kalbiškasis X: ———
 Kirčiuotas negalūninis A > a
 Prieš užpašalines eiles balsius e & > a, a

Kirčio atitraukimas:
 Visuotinis: ———
 Salyginis: ———

Sudaryo: A. Salyo

BANKASCO TIRIAMOJIS

A. Salyo

LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS

BLEDO J. LABOKAS

KAUNAS 1981

APKLAUSAS 1

(ŽODIŲ GEOGRAFIJAI)

Atsakytojo:

Pavardė, vardas: ..... Verslas: .....

Tarmė vieta: k. .... vls. .... aps. ....

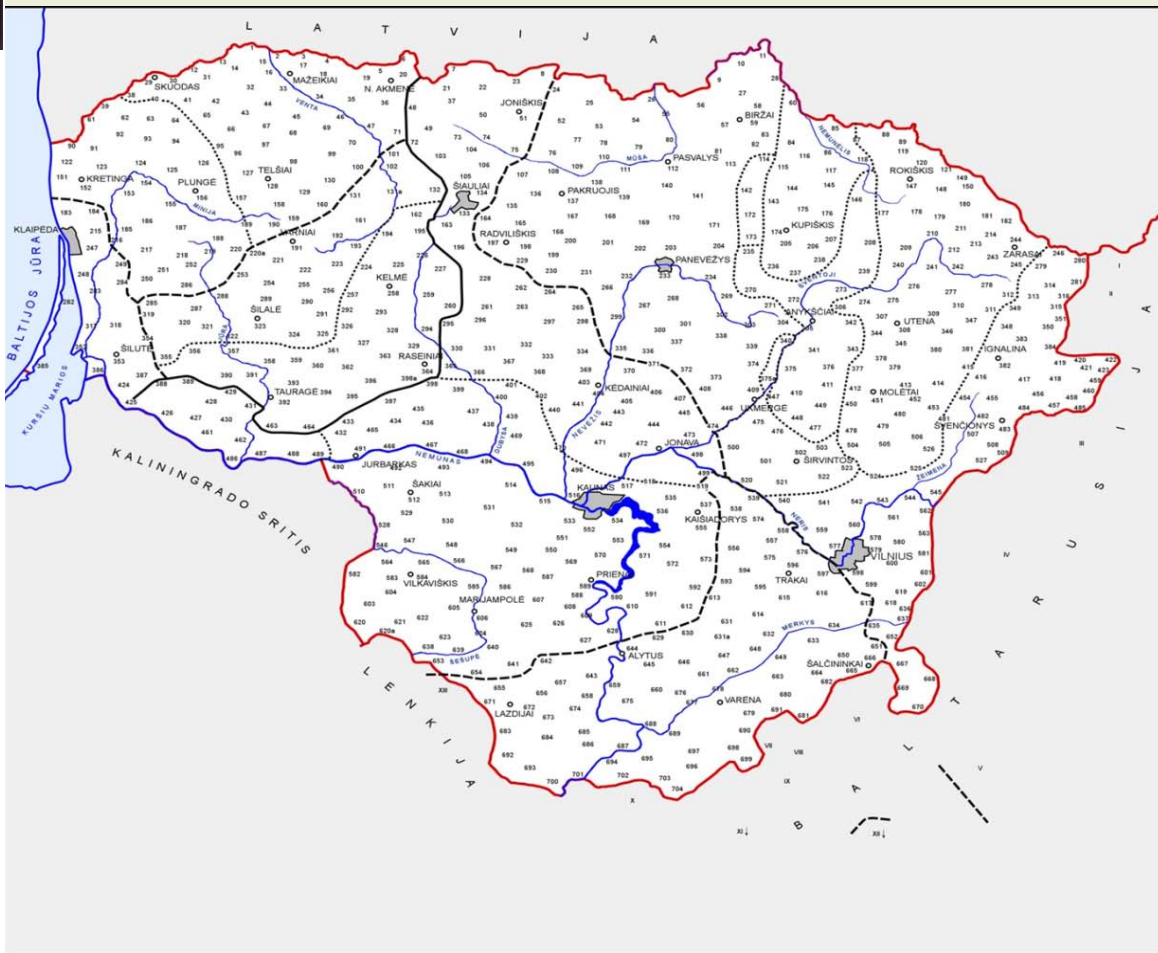
Adresas: ..... Surasta 194 m. .... mēn. .... d.

Patikrinio:

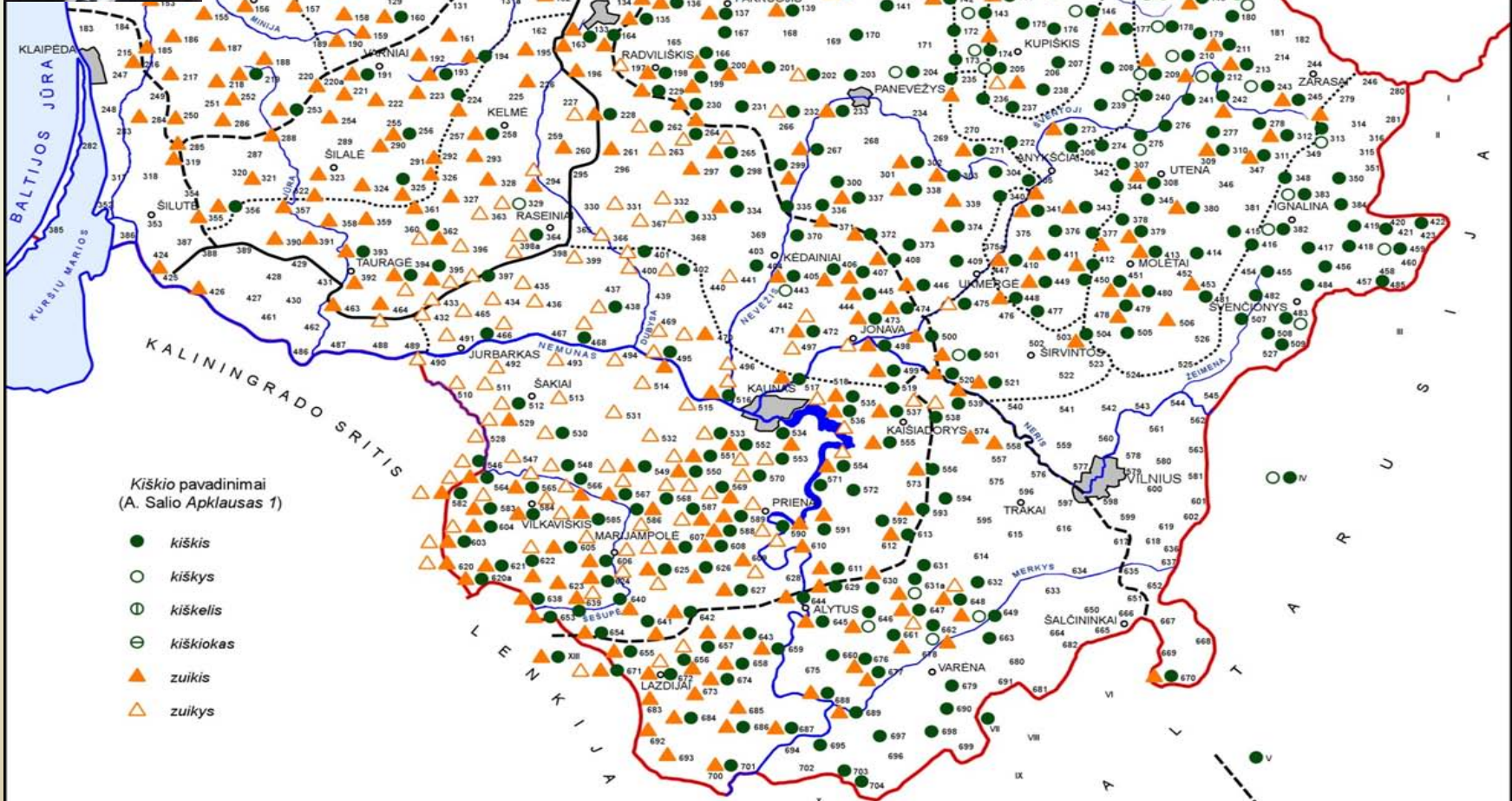
Pavardė, vardas: ..... Verslas: .....

Adresas: .....

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
1. GYVULIAI: 1. Avis (Ovis aries, das Hauschaf, ovis, oves), pvz.: ovelė (nemėžginis)...	
2. Ėriokas (das Lamm, struokov, jagnie), pvz.: ėras, ėrelis, ėras, ėrelis, ėriokas, ėriukas, ėriūlis, ėras, ė- riukas, ėriukas, vėras, vėriukas, vėriūlis...	
3. Kirstukas (Sorex araneus, die Spitzmaus, землеройка, sorok), pvz.: karpelis, baratan, karstolis, kartelis, karstaban, kertubas, kir- tukas, skorastolis, skorastelis...	
4. Kikšis (Lepus, der Hase, zaitz, raišė), pvz.: kikšys, cikšis, cikšys... Mūsų: balėis, balėnas, balėkis, pilkavėis...	
5. Lokys (Ursus, der Bär, meškas, niedzwiedź), pvz.: meška...	
6. Šermuonėlis (Mustela erminea, das grosse Wiesel oder Hermelin, горностай, gronodas), pvz.: šermuo, šermuonius, šermuo, šermuonėlis, šermuonėlis, šermuonėlis, šermuonėlis...	
7. Žebenkėlis (Mustela nivalis, das kleine Wiesel, лиска, lasica), pvz.: febenkėlis, žebenkėlis, žebenkėlis, žebenkėlis, žebenkėlis, ži- hinkėlis, žebenkėlis...	

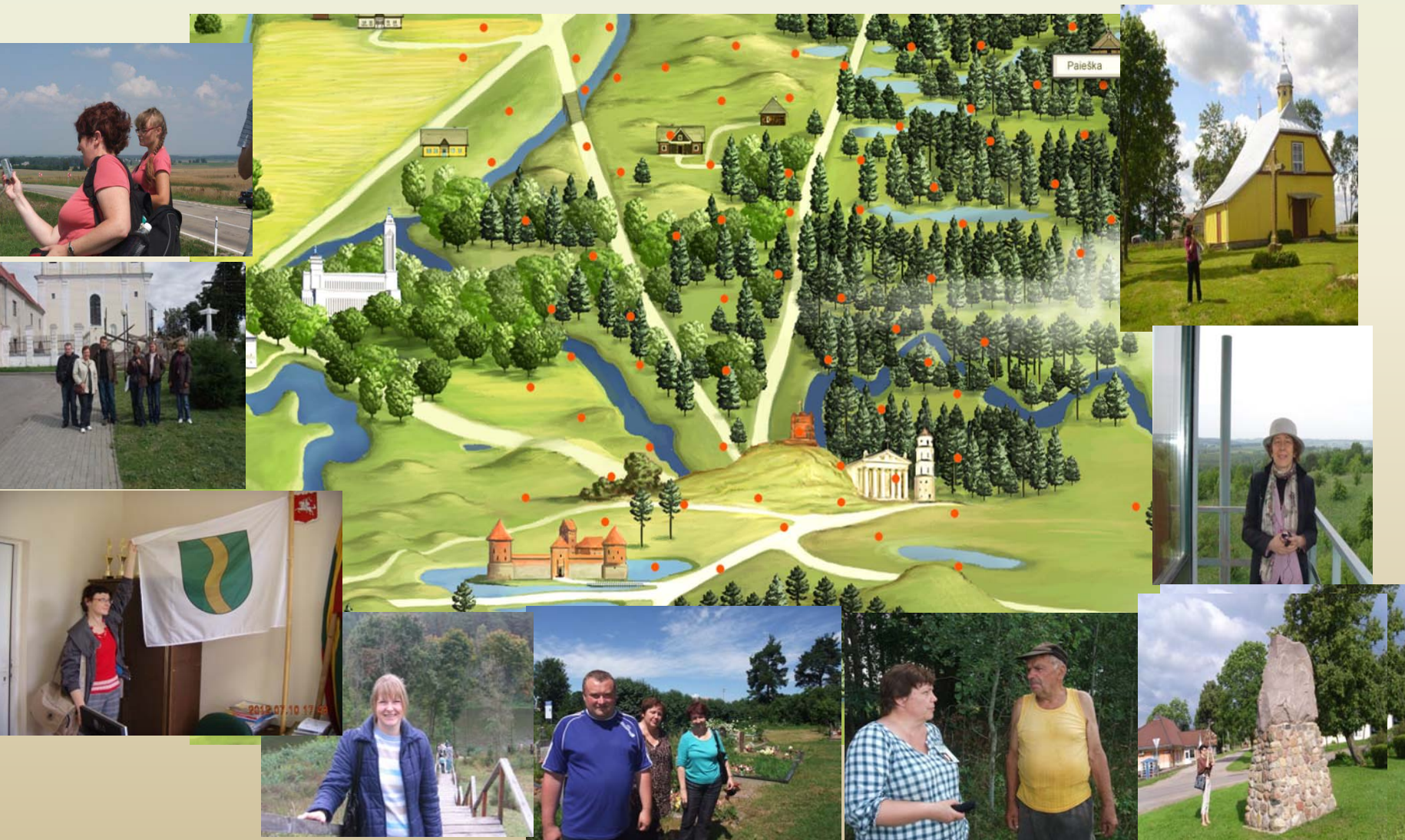
Kiškio pavadinimai
(A. Salio Apklausa 1)

- kiškis
- kiškys
- ⊕ kiškėlis
- ⊖ kiškiokas
- ▲ zuikis
- △ zuikys

Rytiniai rytų aukštaičiai: fonologinė interpretacija (2)

- Intensyviausiai prarandami ryškiausi skiriamieji fonetiniai šnektų bruožai (*runk'e.la, kó.rva, bá.ga...*)
- Ne tokie ryškūs fonetiniai tarminiai skirtumai, identifikuojantys tarminę priklausomybę, išlieka, nes tarminės kalbos vartotojo nesuvokiami kaip tarmės identifikatoriai
- Galimi liekamieji požymiai: 1) nevienodas balsių *ė, o* atliepimas; 2) nevienodas priebalsių **tj, *dj* atliepimas, 3) kai kurių priebalsių kietinimas ir pan.

Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida (projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028)

Projekto dalyviai

- Projekto institucija – Lietuvių kalbos institutas.
- Projekto dalyviai – Lietuvių kalbos instituto ir visų Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslininkai (33 tyrėjų grupė).
- Sąmatinė projekto vertė – 1,57 milijono Lt.
- Projekto trukmė 36 mėn.

Projekto uždaviniai

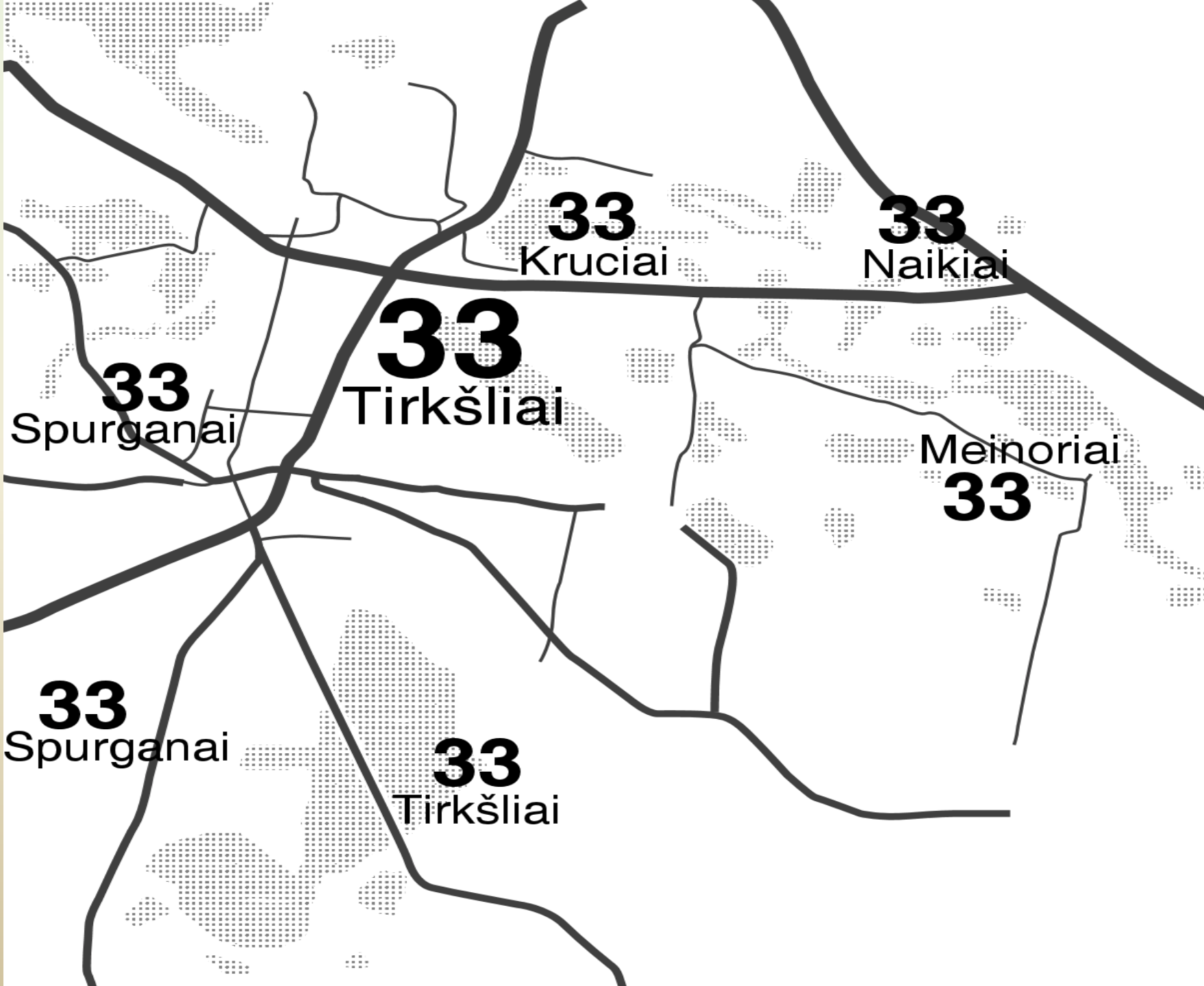
- atlikti visų 735 punktų Lietuvoje ir 15 punktų užsienyje patikrą (identifikuoti išnykusius, fiksuoti naujus);
- optimizuoti toliau tirtinų punktų tinklą;
- sukurti sociolingvistiniams ir geolingvistiniams tarmių tyrimų metodiką;
- iš optimizuoto tinklo punktų surinkti kontrolinių, skaitmeninių garso įrašų (iš punkto ne mažiau kaip 6 x 1,5 val.) ir iš jų sudaryti atvirąjį (su internetine prieiga) XXI a. pradžios lietuvių tarmių garso įrašų archyvą;
- šių įrašų pagrindu atlikti pirminę fonetikos analizę, kuri padėtų patikslinti tarmių ir patarmių ribas;
- parengti ir išleisti atlasą XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai);
- sudaryti naują (su patikslintomis tarmių ir patarmių ribomis) interaktyvų lietuvių tarmių žemėlapi.

.

Projekto darbo specifika (1): *LKA* punktai

- Tiriama *LKA* punktai, todėl orientuojamasi ne vien į tarmės (kalbos) garso įrašus ar seniausios kartos atstovus.
- Nustatomas *LKA* punkto gyvybingumas (*gyvas, nykstantis, sunykęs*).
- Rekomenduojama kita gyvenamoji vietovė, kuriai galėtų būti suteiktas sunykusio punkto numeris ir statusas.
- Mišrių kalbos požiūriu punktų klausimynus pildo lietuvių tarmių (kalbos) tyrėjai.

33

Kruciai

33

Naikiai

33

Tirkšliai

33

Spurganai

Meinoriai

33

33

Spurganai

33

Tirkšliai

Gyvasis punktas *Kulva* (472)

Sunykęs punktas Šventininkai (544)

Projekto darbo specifika (2): informantai

- Į diktofoną įrašyti 6 informantai (6 x 1,5 val.). Jie turi būti informuoti apie daromą įrašą.
- Garso įrašuose turi būti žodinis sutikimas leisti naudotis šiuo įrašu viešai (mokslo reikmėms) neskelbiant informanto duomenų (vardo, pavardės, amžiaus, gyv. vietos ir pan.).
- Orientuojamasi į trijų kartų atstovus: a) iki 30 m.; b) 31–49 m.; c) 50 m. ir vyresni.
- Prieš įrašant mokyklinio amžiaus vaikus, reikia gauti tėvų ar globėjų sutikimą.

Projekto darbo specifika (3): tiriamoji šnektą (kalba)

- Tiriamosios šnektos (kalbos) požiūriu kiekvieno informanto garso įrašas vertinamas atskirai, anketas žr. <http://www.tarmes.lt> (medžiaga tyrėjui).
- Vertinamos skiriamosios šnektos ypatybės (išlaikytos / pakitusios).
- LKA punktuose tiriamos visos senosios to punkto kalbos ir santykis su bendrine kalba.
- Išvada apie LKA punkte išlaikytą tarmę (kalbą) daroma apibendrinus visą tame punkte surinktą medžiagą.

Kalbinis peizažas: *Kulva* (472)

Kulva (472)

ŽEMDIRBIŲ DEMĖSIUI

Dėl kelių ir gatvių naudojimo.

Griežtai draudžiama, dirbant žemę su žemės ūkio technika ir padargais, apsisūkinėti ant kelių, gatvių ir jų sąkasų.

Esant polaidžio laikotarpiui, draudžiama važinėti su sunkiasvore ir galinga technika be suderinimo su seniūnija.

Nesilaikantys šių taisyklių bus baudžiami administracine bauda nuo 100 iki 2000 litų ir privalės atlyginti padarytos žalos dydį.

Seniūnas

GY
ŽEM
S

Prašo
gamybinių c
nušienaujan
Prašo
kad neplistų
sklypų.

Griež
šiukšles.

Pranc
administrac
straipsnyje
arba kitų na
piktžolėmis
administrac
Prime
būti nušiena

Kalbinis peizažas: netarminė kalba ir
kitų kalbų įtakos pavyzdys *Buivydžiai*

LKA punktų kalbinė (tarminė) įvairovė

Nr.	Lietuvių kalba	Lietuvių tarmė (šnekta)	Lenkų kalba	Vietinė lenkų šnekta	Vietinė gudų šnekta	Rusų kalba	Vietinė rusų šnekta
1							
2							
3							
4							
5							
6							

Lietuvių kalbos ploto gyventojai

1923 m. A. Klimo ir A. Simučio duomenys

- 79,5 % (80,60 %) lietuvių,
- 11 % (7,15 %) žydų,
- 2,2 % + 2 % (3,04 %) lenkų,
- 1,2 % (4,421 %) baltarusių,
- 1,5 % (4,10 %) vokiečių,
- 1 % (2,34 %) rusų,
- 1,6 % kitų tautybių: latvių, totorių, čigonų (0,69 % latvių)
- Iš viso: 2 158 159 (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų)

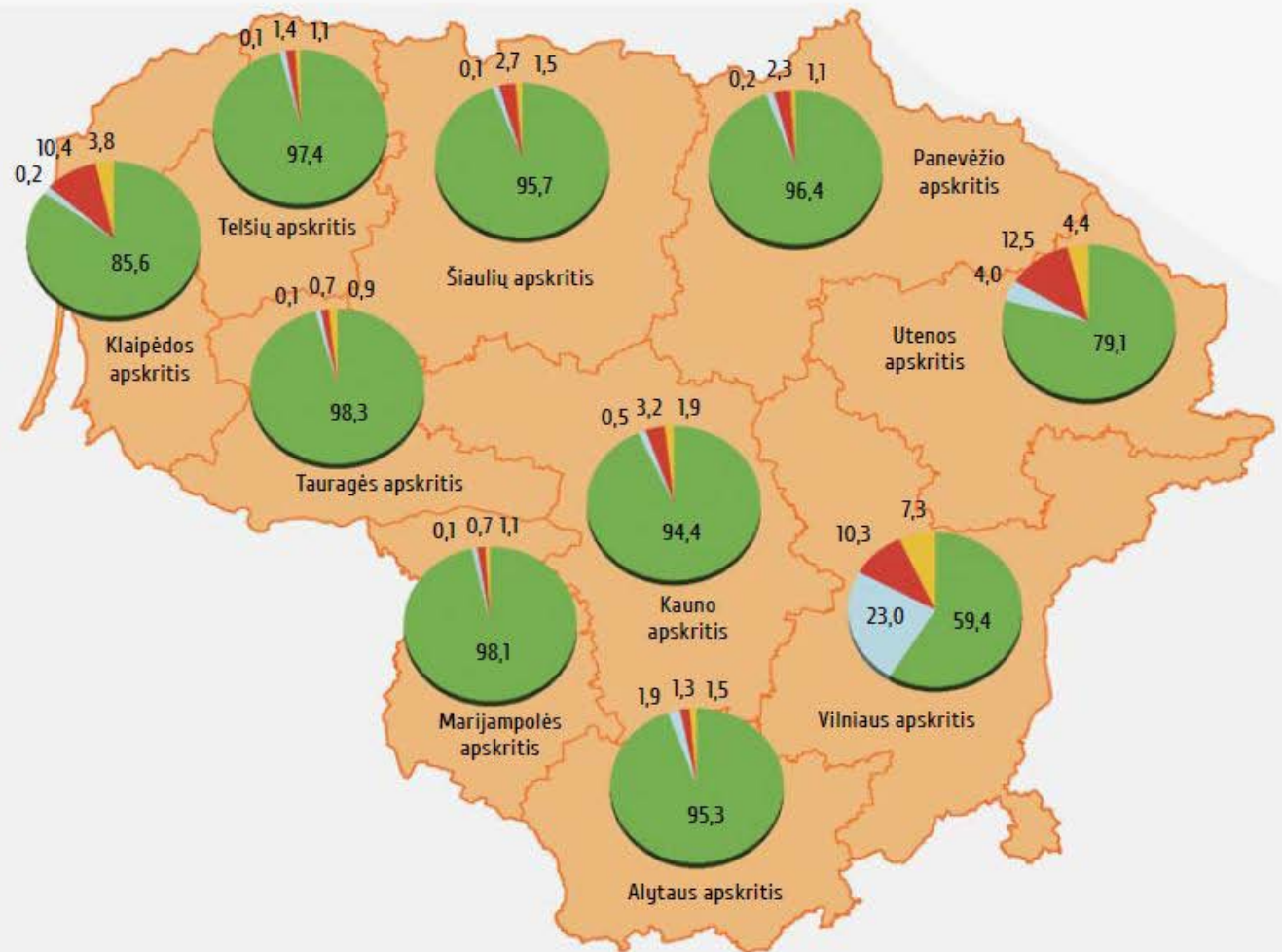
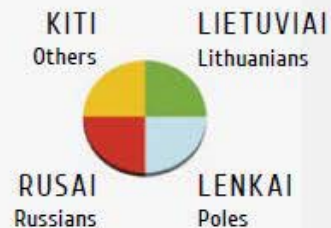
2011 m. Lietuvos statistikos departamento duomenys

- 84,2 % lietuvių,
- 0,1 % žydų,
- 6,6 % lenkų,
- 1,2 % baltarusių,
- 5,8 % rusų,
- 0,6 % kitų tautybių,
- 1,1 % nenurodė
- Iš viso: 3 043 429 gyventojai

2011 m. statistiniai Lietuvos gyventojų duomenys

ŠUTARTINIAI ŽENKLAI Legend

GYVENTOJAI PAGAL TAUTYBĘ, PROC.
Population by ethnicity, per cent

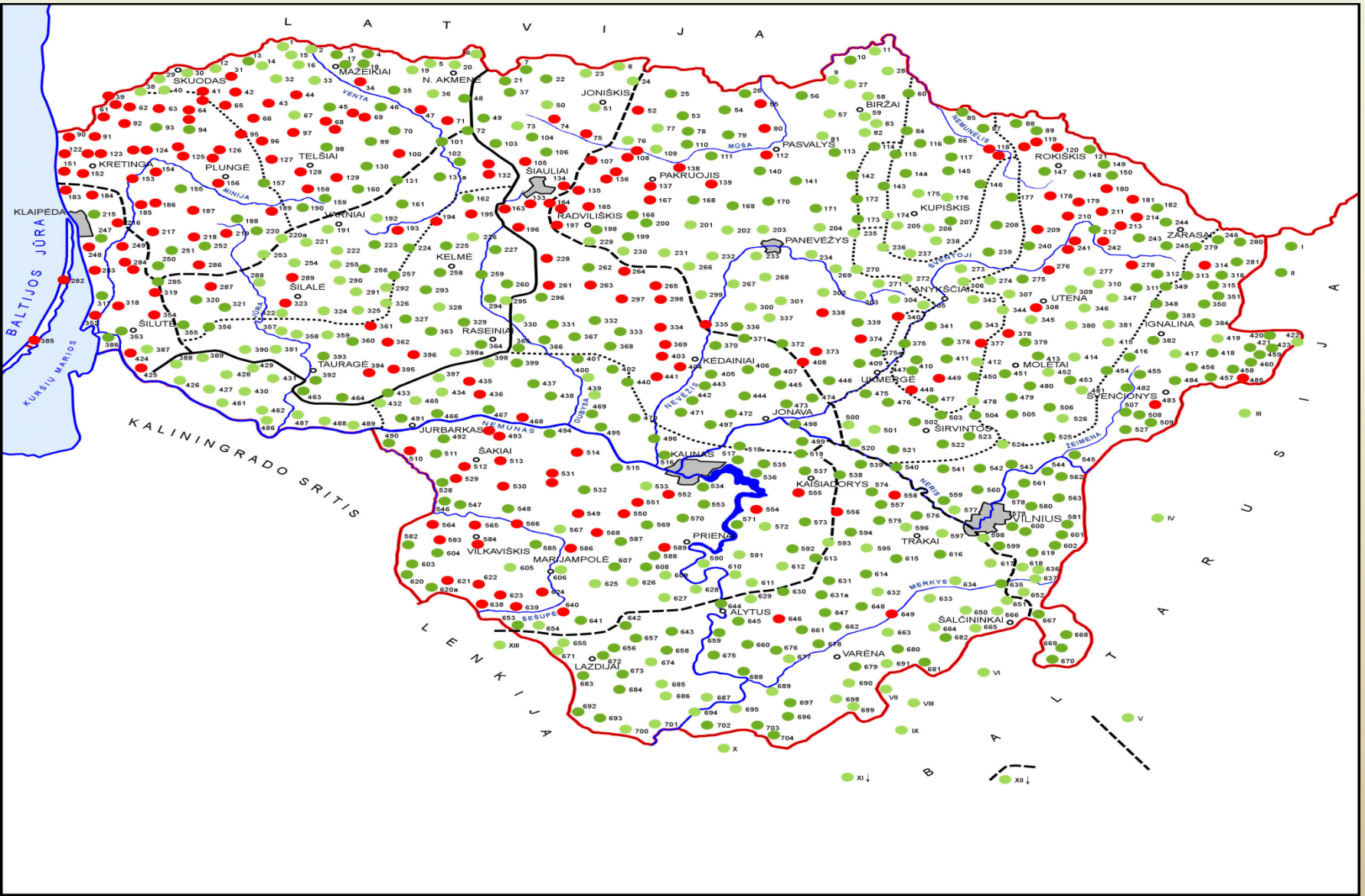
Laukiami projekto rezultatai

Atliktas tyrimas

- užtikrins lietuvių tarmių tyrimų tęstinumą;
- suteiks naujų duomenų baltistikai ir lyginamajai kalbotyrai;
- sudarys sąlygas prognostiniams sociolingvistiniams tyrimams ir leis modeliuoti tolesnę lietuvių tarmių ir kalbos raidą;
- bus sutvirtinta geolingvistinė tyrimų kryptis Lietuvoje ir bus įtvirtintas sociolingvistinis lietuvių tarmėtyros aspektas.

Šiuo tyrimu baltistikai ir indoeuropeistikai fiksuojama XXI a. pradžios kalbos tarmių situacija.

Dabartinė projekto vykdymo stadija

Vietaj išvadų: kalbos politikos pamokos

Kalbos politika vykdoma per mokyklą ir per centrinės ir vietinės valdžios įstaigas. Svarbu:

- valstybės politika daro įtaką lietuvių tautos santalkai, valstybingumui ir lietuvių kalbos išsaugojimui.
- pageidautinas žiniasklaidos dėmesys ir pagarbus požiūris į lietuvių kalbos ugdymą ir išlaikymą.
- būtinas lietuvių kalbos išteklių ir šaltinių atvirumas visuomenei, realaus lituanistikos prioriteto išsaugojimas Europos kontekste.

Svarbu nenuvertinti tradicinių tautos vertybių svetimųjų naudai.

Lietuvių Kalbos Institutas

English

TARMIŲ SKIRSTYMAS

APIE PROJEKTĄ

VEIKLA

KONTAKTAI

Medžiaga tyrėjui

316,224 kuriems patinka.

Paieška

www.tarmes.lt

danguole.mikuleniene@lki.lt

danguole.mikuleniene@gmail.com